

A tények harangnyelvén

Beszélgetés a hetvenéves Cseke Péterrel

– Messziről indultál nem csak földrajzi értelemben. Mostoha körülményekkel dacolva kellett feltornásznod magadat a legigényesebb szellemi elvárások szintjére. Az idei nyolcvanhét jeles hetvenest bemutató Napút-évkönyvben jelzed is, hogy hátrányos helyzetedet miként próbáltad előnnyé változtatni. Eredményeid arról tanúskodnak, hogy erőfeszítéseid nem voltak hiábavalók.

Újságíróként ismertelek meg, amikor kezdtél bejárogatni a Korunk szerkesztőségébe. Kéziratokat hoztál, a Korunk-délelőttök alkalmával előadásokat tartottál (Nagy Olgáról, Faragó Józsefről, dr. Nagy Miklósról, dr. Kós Károlyról és másokról). A néprajz- és a gazdaturomány iránti érdeklődésed bizonyára összefügg azzal, hogy 1968 és 1990 között a falusiaknak szóló, ámde az erdélyi falvaktól több száz kilométernyi távolságban megjelenő bukaresti hetilap [1945-től Falvak Népe, 1952-től Falvak Dolgozó Népe, 1989 végétől ismét Falvak Népe] kolozsvári szerkesztője, riportere, rovatvezetője voltál. Kezdjük tehát beszélgetésünket azzal: mit jelentett számodra az, hogy közvetlenül az egyetem elvégzése után alkalmad nyílt megismerni az erdélyi falu világát, embereinek mentalitását?

– A falu világát nem újságíróként ismertem meg: beleszülettem abba. Gyermekkorom jó részét édesapám szülőfalujában, Gyepesben töltöttem, ahol 1962-ig nem volt termelészövetkezet, és ahol – Cseke-, Szász-, Benedek- és Zoltán-ágon – rokonunk volt a fél falu. Télen nagyanyámmal fonókba jártam, nyáron nagyapámmal a havasalji kaszálókra. Egy-egy bárányt, malacot vagy éppen borjút „szolgáltam” attól függően, hogy felcseperedve mennyire tudtam hasznossá tenni magamat a ház körül és a mezőn. Középiskolás és egyetemista koromban Recsenyéd hét határában kapáltam, kaszáltam, arattam, búzát hordtam és asztagot raktam, csépeltem; hajnalban és este pedig teheneket fejtem a téesz istállójában – édesanyám helyett; ennek is megvolt a maga romantikája, nemcsak a havasalji kaszálásoknak: ilyenkor haza sem mentem – a jó illatú friss szénában aludtam az odorban (az istálló tetőterében). Csak hálás lehetek a sorsnak, hogy annak idején mindezt átélhettem. De azért is, mert nehéz években fizikai munkával is a szüleim segítségére lehettem. A gyerekeimet két éves koruktól minden tavasszal és minden nyáron hazavittem, hogy ismerjék meg ők is azt a világot, amelyiket magam mögött hagytam. Nekik, persze, szórakozást jelentett a szénarendek elrázása, forgatása, buglyázása. Ma már tudom – mindketten betöl-

tötték már a negyvenet –, hogy az ő életükben is maradandó nyomot hagyott a Homoródok vidéke.

Mindebből csak azt a következtetést szeretném levonni: leginkább úgy ismerhetjük meg a világot, ha át is éljük azt. Megtehetjük ezt egy-egy nagyszerű könyv lapjai fölött is, persze. Negyedikes elemista voltam, amikor Dombi Mózes tanító bácsi a kezembe adta a *Rózsa Sándort*. Már az is csoda, hogy az átvonuló szovjet katonák nem tüzeltek el Móricz regényét. (Inkább a magukat vénasszonyosra kormozó, kamrákban rejtőzködő menyecskékre vadásztak.) Hónapokig tartott, amíg az első kötet végére jutottam. Nem is olvasás volt az, hanem valami-féle elbűvölő rituálé, amelynek során megértettem, hogy édesapámat miért szólítják Pétörnek, engem meg kicsi Pétörnek. A gyenge fokú ö-zés okán, amit a szögedi tájszólás tudatosított bennem. Attól kezdve Móricz, a szegedi tanyavilág, 1848/1849 és a Homoródok vidéke egymástól elválaszthatatlan a tudatomban.

Mit sem sejtett ebből édesapám, aki örökké a szememet féltette az olvasástól. Akkor nyugodott meg valamennyire, amikor azt látta, hogy aratáskor jól áll kezében a gereblyéskasza.

Ma már kevesen értik, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések: vízfeje, rendfeje, kévekötés, kalangyázás, asztagrakás. Atosfalvi tőzsomszédom, László Dénes bácsi nyolcvanon felül is minden ősszel átéli a szántás-vetés örömét, nyáron meg az aratását, pedig régóta nem kell megfognia az eke szarvát, és a teheneinek sem kell kaszálnia. Az utolsót akkor adta el, amikor somszédok lettünk. Ajánlottam, hogy kifizetem az árát, csak ne váljon meg a jószágától. Hétvégeken több mint húsz gyerek zsibong a Malom utcában, nekik is kellene a tej... Nem akar ő megválni – próbált megnyugtatni –, de hát a kaszához erő kell; örül, hogy a kertjét még rendben tudja tartani. Ezt teszem magam is, de hetvenévesen már nem kézi erővel, hanem kaszálógéppel. Hogy a frissen vágott fű illatával hajtsam álomra a fejemet, és a hajnali kakasszóval ébredjek. Így élem bele magam, újra meg újra, szülőföld-szociográfiám megírásába...

– *Ugorjunk vissza az időben. Miként élted meg 56-ot? Milyen hatással volt szellemi-emberi fejlődésedre az 56-os magyar szabadságharc?*

– A történelmi távlat segít helyre rakni a dolgokat. Az efemer történések is beszédesekké válhatnak, ha meg tudjuk „szólaltatni” azokat. Beszédes szótlan-ság című „időrobbanásos” esszémben már felvillantottam egy-két epizódot (*Időrobbanás*. Budapest, 2003, Széphalom Könyvműhely, 237–240); ami még megírásra vár, azt szülőföld-szociográfiámban szeretném kibontani. Akárcsak az 1849-es szabadságharc kihatását, aminek a bemutatásához szükségem volna az egyelőre még nem hozzáférhető egyházi anyakönyvekre. Ám de addig is akad dolgom bőven. Hiszen még nem faggattam ki a szülőfalumban kristálydetektoros rádiót építő Bartha István barátomat, az 56 októberében Budapesten Molotov-koktélok dobáló Néma Pali szentpáli osztálytársamat, nem törlesztettem adósságomat az *Unitárius Énekeskönyv*ben szereplő Kozma Miklós tanító bácsival szemben, aki a negyvenes évek elején Szabó Gyula útját is egyengette Székelykeresztúr és az írói pálya irányába. És hát arra is emlékszem, hogy 1957 elején milyen dühösen dobta vissza rajoni „irodalmi versenyre” készített irományo-

mat. Miért nem azt írtam meg – dördült rám –, ami velünk történt?! Miért kellett a fél falut tömörítő közösből 1956 őszén „kiállnunk”?! Megírtam. Nagy cirkusz támadt belőle a rajonközpontban. Na, de egy életre megjegyeztem: írni csak a velünk történt dolgokról érdemes, és azokról is lehetőleg úgy, hogy az igazságot fényre deríthessük.

– *Első generációs értelmiségi vagy, mint annyian, akik a második világháború idején/végén születtek... Gondoltál-e valaha is arra: miként alakult volna életsorsod, ha 1963 őszén nem jutsz be a kolozsvári egyetemre?*

– Azt az egyet biztosan tudtam, hogy nem úgy fogom leélni az életemet, mint a szüleim és nagyszüleim. Ők azért vették a nyakukba a nagyvilágot (nagyapám Chicagóban húzott le öt évet, a szüleim „beérték” Brassóval és Kolozsvárral), hogy otthon házuk és földjük legyen. Hogy a sajátjukban élhesse- nek. Amikor én indultam, már nem volt értéke a birtoknak. És a kezdeti években kedvezményezett „kollektivista szülők” gyerekei sem kaptak 1960-tól állami ösztöndíjat a középiskolában. Falusi boltkezelő nagybátyám fél fizetésének és édesanyám konok hitének köszönhetően jutottam el az érettségiig. Édesanyám ugyanis a fejébe vette, hogy abban a városban legyek „valaki”, ahol ők a „kicsi magyar világ”-ban „szerencsét próbáltak”. Amire élményélességgel emlékszem: tizenhat éves koromtól magyar és történelem szakos tanárnak készültem. A te- henek tőgyét ritmikusan megcsordítva arról ábrándoztam, hogy ifjúsági heti- lapot fogok szerkeszteni. Fejés közben jól lehetett álmodozni, a versek pedig ritmikusan „csurrantak”. Amit a mezőre indulás előtt papírra vettem, küldtem az *Ifjúmunkásnak*, az *Utunknak*. Olykor biztató sorokat is kaptam (Majtényi Erik- től, Lázár Lászlótól, később Márki Zoltántól). Ennek ellenére sokáig azt hittem, hogy sosem fogom behozni azt a műveltségbeli hátrányt, amit értelmiségi csa- ládban született kollégáimhoz viszonyítva az egyetemen, illetve a Gaál Gábor Körben magam körül érzékeltem. Ezért aztán jól fogott az a „huszonkét év” – kísértetiesen visszacseng itt a szociográfus/politikus Mikó Imre emblemikus munkájának címe –, amit a falusiak hetilapjánál töltöttem. Akkor ismertem meg valójában a falu értékvilágát, a népi kultúra értékrendjét. Ott voltam például az újjászülető kóruskultúra eseményein, de mielőtt írtam volna ezekről, Bartókot és Kodályt olvastam, Jagamas Jánossal kijártam Méréba, ahol a Kodály-tanítvány konzervatóriumi tanár zenei írás-olvasásra tanította a kórustagokat. Akkoriban a parajdi bányászzenekar is „kottából fújta a rezet”. Így született meg első tanul- mányom – a *Korunk* zenetudományi számában jelent meg –: az „Erős várunk, az ének”. És ez már Kosztolányi meg Illyés közelségéig is elvezetett. A szerves építke- zések nélkülözhetetlenségét Buday György tudatosította bennem, amikor a Ko- lozsvárról elszármazott világhírű grafikusművész emlékkönyvét szerkesztettem a *Korunknál*, de az tény, hogy az igény már korábban ott munkált bennem.

– *Mi az, amit végül is faluról, az útnak indító szülőföldről magaddal hoztál a nagy- városba?*

– Egyértelmű: a munkához való viszonyulás erkölcsét; azt a felismerést, hogy dologidőben, amikor mindenki a mezőn van, szégyen otthon ülni, írással fog- lalkozni... Annál nagyobb mohósággal faltam szeptember derekától a könyve-

ket Kolozsváron. Olyankor rendszerint már nem volt rám váró mezei munka, így két héttel hamarabb mehettem vissza egyetemi városomba. Egy-két udvarhelyi tanárom ezt úgy értelmezte, hogy őszire halasztott vizsgáim miatt igyekszem vissza. Persze az sem lett volna szégyen, ha ez így történik, de nekem az ösztöndíjat idejekorán és jó erőbeosztással kellett bebiztosítanom. Szüleim házépítésbe kezdtek, otthonról semmiféle támogatásra nem számíthattam.

Falujáró útjaimon ismerkedtem meg Izsák Domokos bácsival, a bencédi parasztköltővel, aki haláláig fájlalta, hogy a kisebbségi sors megfosztotta őt a magaskultúra megismerésétől. Tőle hallottam: akkor is dolgozni kell, ha beborul feletted az ég, és csattognak körülötted a villámok. Ha a mezőn nem lehet, akkor a kerekeshelyben. Ez az, ami később „cselekvésképtelen” időközön is átsegített engem. Gy. Szabó Béla egyszer azt mondta nekem: „FiataleMBER, jegyezze meg: jó sorsban elbizakodni, rossz sorsban elcsüggedni sosem szabad.” Nos, akkor sem álltam le, amikor semmi kilátásom nem volt kézírataim megjelentetésére. A Püski Kiadónál 1993-ban napvilágot látott *Hazatérő szavak* című – szociográfiai riportokat tartalmazó – kötetemet például első házkutatásunk után kezdtem el építeni/szerkeszteni. Ki tudhatta 1985 őszén, hogy azok a szavak 1990-től új értelmet nyernek: hazába kiáltó szavak lesznek.

– Az egyetemen miként készültél (készítettek) fel leendő szerkesztői pályádra?

– Akkoriban öt éves volt a bölcsészképzés. Sok fölösleges vagy annak tűnő tantárggyal, amire egy falusi tanárnak nem nagyon volt szüksége, legfennebb egy tudományos kutatónak. Mert hát mire számíhattunk? A korábbi évfolyamok végzettjeit jórészt mind falura helyezték, kutatói állások pedig nem voltak. Szerettem tanítani, örömet találtam a tudományos munkában – végül is én nem tekintettem elvesztegetett időnek azt az öt évet, csak a nyelvtanulás tekintetében. De amit egy életen át gyakoroltam, és amiből meg kellett élnem – az újságírói/szerkesztői pályához eléggé esetlegesen kaptam meg az alapismereteket. Balogh Edgárnak, a *Korunk* főszerkesztő-helyettesének volt két választható tantárgya: a sajtótörténet és a sajtó-műfajismeret. Órarendi időpont-ütközések miatt egyikre sem tudtam eljárni. Egyik folyosói találkozásunk alkalmával szóvá is tettem ezt Edgárd bácsi – ahogy egyik gyepesi tisztelője, aki brassói ismeretségükre hivatkozva nemegyszer így emlegette a Székely Alkalmazottakat megszervező Balogh Edgárt –: számít a közreműködésemre. Jeleztem, hogy mi a gondom. „De hiszen én az óráimat pénteken délután négytől tartom odahaza, a Rákóczi út 48. alatt!” Hetünkéből, akik eljártunk hozzá, virtuális szerkesztőséget alakított, és engem, aki addig csaknem minden hónapban közöltem, megtett „főszerkesztőnek”. (Az utóbbi évtizedben valóságosan is betöltöm ezt a tisztséget az általam alapított média- és kommunikáció-tudományi szakfolyóiratnál.) Amikor 1968. július 3-án „kihelyeztek” bukaresti szerkesztőnek, az első dolgom az volt, hogy rendre felkeressem Balogh Edgárt, Kányádi Sándort, Szabó Gyulát, Borbáth Károlyt. Valamennyien bőven elláttak szerkesztői tanácsokkal. Szükségem is volt ezekre, hiszen mind Kányádi, mind Szabó Gyula édesapja olvasta a *Falvak Népet*. Nekem akkor mindenekelőtt ők jelentették azokat az olvasókat,

akiknek igény szintjéhez igazodni próbáltam. „Kár annak a papír – Kányádi apó intelmét örökre megjegyeztem –, aki nem tudja azt megművelni...” Mindent a szántáshoz, a kaszáláshoz, az erdöléshez viszonyított, Kurta Szabó Mózes pedig a Pireneusokon inneni és túli igazságokhoz... Hogy milyen mélyen megragadtak bennem ezek az intelmek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2014 augusztusában Torontóban Kányádi apóval indítottam egyik előadásomat.

– Milyen tapasztalatokat szerezte a magad „huszonkét évében”?

– Lényegében az 1968 és 1978 közötti „terepjárásaimból” nőttek ki első szociográfiai riportjaim, ezekből pedig a riportköteteim (*Víznyugattól vízkeletig, Emberarcok, Látóhegyi töprengések*). Az első kulturális forradalomra (1971) bukar esti román kollégáim még legyintettek, a másodikra (1974) már felszisszentek. Előbb az utóvédharcokra, majd a túlélésre kellett berendezkednünk. Első házkutatásunk (1985. okt. 1.) előtt még „átcsúszott” valahogy egy – háromkötetnyi kéziratból újjászerveztett – kis könyvem, de a következőn már nem. Még nem kaptam vissza szekuritátés dossziém „preparált” szövegeit, de ami a másokéból eddig nyilvánosságra került, azokból tudom, hogy a nyolcvanas években mindenfelé követtek; mindenhol számon tartották, kikkel álltam szóba. A falusiak hetilapjánál „természetesen” pórásra fogtak, de nem rúgtak ki. „Az agrikultúra is kultúra” – jelentette ki a Központi Bizottságnak a magyar sajtóért felelős (ma is Bukarestben élő) teljhatalmú ura. Terheljenek le úgy – adta ki az utasítást –, hogy ne maradjon időm a művelődéstörténet területén bóklászni. Egyszer hívatott Létay Lajos, az *Utunk* főszerkesztője: szeretné, ha minden második héten leadnék nekik egy-egy portrériportot olyan neves agrárszakemberekről, mint a most kilencvenet töltő Csávossy György vagy a kilencvenes évek elején akadémikusként elhunyt Pap István... Elképedtem: ennyire naiv lenne Lajos bácsi? Ennyire cserben hagyja a valóságérzéke? Ő, az RKP Központi Bizottságának tagja nem tudná, hogy az Erdélyi Fiatalokról szóló könyvemet az utócenzúra bezúzásra ítélte?! Lajos bácsi, aki nem volt a bátorság és kiállás mintaképe, a kilencvenes évek végén mondta el nekem: „elfelejtették” közölni vele, hogy nem szabad leírni a nevem. Ő pedig nem kérdezte. Minek következtében úgy jelent meg 1991-ben a *Könyv és kenyér* című kötetem, ahogy egyes darabjai 1988-ban és 1989-ben nyomdába kerültek. Még a száműzött magyar helységneveket sem kellett visszaállítani. Irodalmi idézetekkel eleve úgy „kódoltam be” azokat, hogy az olvasó tisztában lehessen, merre járok. Megtehettem, mert a lapszerkesztőként olyan kiemelkedő kolozsvári személyiségek voltak a mentoraim, mint a nagyvilág mezőgazdaságára kitekintő dr. Nagy Miklós vagy Pap István professzor, akik – bárhol is találkoztunk szellemi munkától elbátortalanított gazdamérnökökkel Erdély-szerte – létfilozófiai szinten tudtak beszélni a jobb sorsra érdemes gazdatudományok alapvető kérdéseiről.

– Rajtuk kívül kik voltak érzékelhető hatással rád pályád első időszakban?

– Elsőként Ruffy Pétert említeném. Tőle tanultam meg, hogy mi a riport. Ő fedezett fel engem, amikor a *Magyar Nemzet* hasábjain áttekintette a riport erdélyi alakváltozatait. És minthogy Illyés Gyula írt bevezetőt az ő portréinak, ri-

portjainak, esszéinek válogatott gyűjteményéhez (*Világaim*, 1979), „úttalan útjaimon” Illyéshez érkeztem. Aztán – Sütő „irodalmi bojtárkodása” révén – Tamásihoz, Lőrinczi Lászlónak köszönhetően Németh Lászlóhoz; Balázs Ferenc és Jancsó Béla munkásságát Mikó Imre ajánlotta a figyelmembe; aztán Kós, Kuncz és Cs. Szabó következett; az utóbbi években a szociográfus Szabó Zoltán tágította szellemi látóhatáromat...

– Miért éppen hozzájuk igazodtál?

– Mert objektív világlátásra s reális helyzetfelismerésre tanítottak, és mert a közös érdekében hatékony cselekvésre készítettek... Nekik köszönhetően váltam magam is a tiszta gondolat, az érzékletes stílus szerelmesévé.

– És Sütő András? És Beke György...?

– Ezek külön történetek. És személyesebbek is. Sütő András volt a *Falvak Népe* főszerkesztője, amikor felvitték a lapot Bukarestbe, és címébe iktatták az osztályharcos jelzőt. El kell mondanom: 1968 után nehezen lehetett visszaszerezni az 1959-ben szétvert – százezer példányban megjelent – kiadvány hitelét. Az *Anyám könnyű álmot ígér* sikere idején abban reménykedtünk, hogy írói tekintélyét a közügyekben is egyre inkább latba vető Sütő – akkoriban az RKP KB póttagja – segítségével a szerkesztőség újra visszakerülhet Kolozsvárra. Mindössze egy fiókszerkesztőség működését engedélyezték, társbérletben az *Előrével*. Beke Györgyöt „előrés” újságíróként ismertem meg, aki az *Ifjúmunkás* és az *Igaz Szó* hasábjain akkoriban hadakozott a szociográfiai riport rangjának kivívásáért. Nagyobb árat fizetett – és jóval többet is dolgozott – érte, mint én. Pályájáról – akárcsak Sütő műfajmegújításának szemléletfelszabadító hatásáról – *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* című kötetemben írtam; életművéről a Magyar Örökség díjának átadásakor mondhattam laudációt. Voltak idők, amikor – Bukarestben, Kolozsváron, Budapesten – egymás szomszédságában éltünk. Szokásunkká vált, hogy napi munkánk végeztével éjszakába nyúló sétákra indultunk. 90 után tudtam meg, hogy Kolozsváron a Borháncs környékén mindig követett valaki. 89 végén már fényes nappal is, amíg a Györgyfalvi úton leballagtunk a Főtérig. Ma is sajnálom, hogy Gyurka akkor költözött át Magyarországra, amikor már itthon is maradhatott volna. Hogy a tizenkét kötetre tervezett mesterművét, a *Barangolások Erdélybent* Kolozsváron fejezhesse be. Az életében megjelent nyolc kötetet mesterképzős hallgatóim gyakorta lekérik a Kolozsvári Kommunikáció- és Médiakutató Intézet szakkönyvtárának polcairól...

– Az eddigiekből az derül ki számomra, hogy a tény- és a szépirodalom határmezsgyéjén szerveződő szociográfia műfajában találtál először otthonra, ezt érezted leginkább a magadénak. Az ilyesmi alkati kérdés, belső fejlődés eredménye? Esetleg vannak ennek más természetű okai is? Az például, hogy kutatásaid alapján „a tények nyelvén tudsz beszélni” az erdélyi magyarság múltbeli és mai kisebbségi életéről?

– Ez egyrészt alkati kérdés, másrészt belső fejlődés eredménye is. Ha netán úgy adódik, hogy költőként indulok, Forrás-könyvem címe a *Ledöndült harangok* lehetett volna. Mikrofilológiai megalapozottsággal, a tények „harangnyelvén” szeretném beszéltetni a velünk, ellenünk és érettünk történeteket, merthogy ma alighanem ez a legfelelősségteljesebb „beszédaktus”.

– Ezt meg hogy érted?

– Ma egy olyan világban élünk, amikor a tények mellett elsűvít a globalizáció és multikulturalizmus mozdonya. A tények beszélgetése a tényfeltárás mélységén múlik, a mélybe nyúló gyökerek roppanásának „meghallásán”, a hajszálgyökerekből kihajtó jövő fényre segítésén. Ez olykor harminc-negyven évet is igénybe vehet. Azt az értékrendet, ami az első világháborúig szülővidékemen kialakult, az első kisebbségi helyzetben még – szűkített formában ugyan – fenn lehetett tartani, a „kicsi magyar világban” volt miből építkezni. Ami akkor épült, azt összezúzta a kollektivizálás. A hetvenes években arra ébredtünk, hogy nemcsak demográfiailag, hanem lelkileg is kezd kiüresedni a Nagy-Homoród mente. Barátaimmal próbáltunk ennek ellenszegülni. Egy ideig újból építkeztünk – „megyei jóváhagyás nélkül”. Aztán a szekuritáté kitiltott a szülőföldről. Hogy mi történt a rendszerváltás után? Amikor legutóbb otthon voltam, barátaim arról tájékoztattak: megszűnt a remetei, a gyepesi, a keményfalvi, a bágyi, a recsenyédi iskola... Szóval: az Idő eróziójának nemcsak a mezősegi falvak vannak kitéve, már régóta a székelyföldiek is. A szociográfus akkor válik hitelessé, ha mindezt „egybe látja”, és ugyanazon nézőpontból mutatja fel azokat a jelenségeket a maguk Kárpát-medencei vonatkozásaiban.

– Miben mások ma a szociográfia feladatai, mint a két világháború közötti időszakban?

– Kérdésemre *A magyar szociográfiai erdélyi műhelyei* című kötetemben bárki megtalálhatja a választ. Amire viszont most kell felhívnom a figyelmet: az ezredforduló táján „felgyorsult idő” nem nagyon hagyott alkalmat a szűkebb és tágabb világunkban bekövetkezett jelenségek mélyszerkezetét is érzékeltető tényfeltárássra, az értelmezési lehetőségek felvillantására. A diktatúra alatt felgyűlt indulatok – amelyek jobbra a napilapok hasábjain és újabban az internetes naplók műfajában törtek felszínre – elfedték a reális önismeret és a megbízható jövőkép kialakításának távlatát. Másrészt: a szociográfia művelése köztudomásúan idő- és pénzigényes vállalkozás. Meggyőződésem azonban, hogy előbb-utóbb valamennyiünknek szembesülnünk kell a szociografikus művekkel is felmutatható igazságokkal.

– Térjünk vissza eszmetörténeti kutatásaidra... Az erdélyi magyarság életében óriási traumát jelentett Trianon. Kós Károlyék mellett Ady, Móricz, Szabó Dezső, Németh László ideológiája minden bizonnyal nagy szerepet játszott az 1920 utáni kisebbségi életkezdésben, különösen a trianoni helyzetben eszmélkedők társadalmi és nemzeti tájékozódásában és feladatvállalásában. Hol tart a kutatómunka ezek feldolgozásában?

– Az első kisebbségi évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. A megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. A mérvadó személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartálékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti

újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós (Spectator), Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor, Venczel József gondolatmenetében közös vonás: a romániai magyarság anyagi és erkölcsi romlását – amit a világgazdasági válság ugyancsak felgyorsított – nem kizárólag külső okokkal magyarázzák; számolnak azzal is, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében nem igazodott eléggé a kisebbségi helyzet követelményeihez.

Ezek a folyamatok a húszas évek végén, a harmincas évek elején erősödtek fel annyira, hogy korszakváltó tényezővé váljanak – elsősorban az akkoriban fellépő, értelmiségi pályára készülődő fiatalabb évjáratok európai tájékozódásában, erdélyi társadalom-megismerő és társadalomszervező gyakorlatában.

Ebben az összefüggésben ugyancsak figyelemreméltó, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében fellépő Tizenegyek mozgalma mennyire meghatározónak bizonyult a későbbiek során a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményteremtésben. Az antológia terjesztési módszere adta például az ötletet az Erdélyi Szépművészeti Céh megszervezéséhez (1924). Kemény János nevéhez fűződik az Erdélyi Helikon írói munkaközösség megalakítása (1926), amely két évvel később az azonos című irodalmi folyóirat kiadását is vállalta. És még sok minden, ami az erdélyi irodalom intézményrendszerének folyamatos működtetéséhez nélkülözhetetlennek bizonyult. Jancsó Béla 1930-ban életre kelti az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyét, az Erdélyi Fiatalokat, Demeter Bélával és Venczel Józseffel beindítja a kisebbségi létviszonyok megismerését célzó (falu) szociológiai kutatásokat, Balázs Ferencsel és Kacsó Sándorral együtt korszerű népművelési programot dolgoz ki, támogatja az általuk fémjelzett szövetkezeti mozgalom kiépítését. Az esszéíróként és irodalomteoretikusként indult Jancsó Bélát a húszas évek végétől egyre inkább a kisebbségi létkérdések társadalom- és művelődéspolitikai vetületei foglalkoztatják, az erdélyi magyar szellemi élet modellváltásán fáradozik. Az irodalomközpontúsággal való szükségszerű szakítás felfogásában korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését; ellenkezőleg: az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben kapta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét. Az említettek mind a Tizenegyek antológiájának szerzői, az Erdélyi Fiatalok alapító-főmunkatársai, a *Hitel* szerkesztői, munkatársai. Sok más társukkal egyetemben, akik a kisebbségi *modus vivendi* lehetőségeit keresték, korszerű életforma kialakításán fáradoztak, kisebbségi életstratégiát dolgoztak ki. Ezek az – egymással párhuzamosan futó – törekvések a romániai magyarság első parlamentjének, a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésének időszakában erősödtek fel a leginkább. Főként azt követően, hogy a kisebbségi életprogramot a legpregnansabban megfogalmazó Makkai Sándor 1936-ban véglegesen áttelepszik Debrecenbe, és 1937 februárjában közlést tesz nagy vitát kiváltó *Nem lehet* című írását, amelyben a kisebbségi sors elviselhetetlenségét, emberhez méltatlan voltát teszi szóvá. A „kisebbségi létparadoxon” feloldására azonban már nem sok időt hagyott a Kárpát-medencei viszonyokat újra összevilágító történelem.

– Felsorolnád, mi mindent bűvároltál fel eddig? Mi az, aminek az elvégzése még rád vár?

– Összeállítottam jó néhány könyvészeti munkát, köztük az Újvári Máriával készített *Erdélyi sajtótörténeti bibliográfiát* (1919–2014); szerkesztettem „ikerantológiát” (a Tizenegyekről); előkészítettem dokumentumköteteket (az Erdélyi Fiatalokról, a Nem lehet-vitáról); életinterjút adtam közre a Debreczeni Lászlóval folytatott beszélgetéseim alapján (*Vigyázó torony*, 1995); írtam jelenség- és írói monográfiát (a népi irodalomszemlélet kérdéseiről, Horváth Istvánról, 2000), a magyar szociográfia erdélyi műhelyeiről, 2008); szerkesztettem kismonográfia-sorozatot (*Közelképek* címmel a Kritérionnak); sajtó alá rendeztem a László Dezső és a Buday György emlékezetét őrző kiadványokat; összegyűjtöttem Jancsó Béla levelezésének mintegy ezerkétszáz darabját. Eddig csak az első kötet jelent meg, a következő három előkészítése napi munkám... A mikrofilológiai kutatások sok vesződéssel járnak, de végül is ezek készítették elő, érlelték ki irodalom-, sajtó- és eszmélet-történeti tanulmányaimat, amelyek a *Metaforától az élet felé* (1997), *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* (2003), *Időrobbanás* (2003), *Jöjjön el a mi időnk* (2005), *Legyen eszünk, ha már volt* (2006), *Álom egy kolozsvári Solvejgházról* (2010), *Fájó sebekből termő ágak* (2010), *Védjegyek* (2011), *Erdélyi értékhorizontok* (2015) című köteteimben jelentek meg. Fontosnak tartom, hogy az 1980 és 2014 között írt sajtótörténeti tanulmányaimból készült (Nap Kiadó) budapesti válogatással egy időben (*Borongós ég alatt*, 2015) a bukaresti Tritonicnál napvilágot látott a *Valori ale presei maghiare din România* (A romániai magyar sajtó értékalakzatai). A terjedelmes kötethez (376 o.) írt előszavát Marian Petcu, a bukaresti egyetem professzora így fejezi be: „Cseke Péter nem akar kisebbségi lenni. Ezt gyakran hangoztatja, és mindig méltósággal. Egyébként senki nem akar kisebbségi lenni. A kötetnek ez az egyik nagy tanulsága.”

– Milyen volt munkád visszhangja román kartársaid körében?

– A Romániai Írók Kolozsvári Társaságának székhelyén volt a bemutatója, mondhatnám, bensőséges körülmények között. Irina Petraş esszéíró, a Társaság elnöke a fentebbi idézettel nyitotta meg a rendezvényt. Két hét múlva aztán nagy volt a megrökönyödésem, amikor sajtótörténettel foglalkozó gyulafehérvári professzortársam – aki hozzászólásában dicsérte „a szerző bátorságát” – előrukkolt kifogásaival. Utoljára a szekuritáté emberei írtak ebben a hangnemben rólam. Bizonyára ismered a kolozsvári román szellemi elit lapját, az *Apostrofot*. Főszerkesztője, az íróként és filozófiatörténészként számon tartott Marta Petreut nemcsak Párizsban, Budapesten is meglehetősen ismerik. Nem véletlen tehát, hogy Ovidiu Pecican *A kelet-európai államok nyomorúságát* idézi a jelenség kapcsán, és címnek is ezt adja: *Lumea lui Bibó* (Bibó világa). Ez a józan szemléletű, objektív hangvételű, világos vonalvezetésű írás össze sem hasonlítható a másikkal. Vajon e kötet – teszi fel a kérdést Pecican – pusztába kiáltott szó marad, vagy pedig meghallgatásra talál, őszinte számvetésre, objektív vitára ösztönzi a románokat is? A Párizsban élő – Marosvásárhelyről elszármazott – Dan Culcer ebben reménykedik.

– Miként alakult az erdélyi magyarság sorshelyzete a 89-es változások után?

– Az 1989-es korforduló lélekfelszabadító légkörében abban reménykedtünk, hogy a hetvenéves történelmi zsákutcából való visszafordulással a kisebbségi kérdés is kikerül végre a többségi országok kizárólagos hatásköréből, és az egységesülő Európa jövőjét meghatározó tényezővé, világproblémává válik. Igen ám, csak hogy maga a Nyugat sem volt felkészülve a kelet-közép-európai változásokra. S így a diktatúrák megszűnése után a kisebbségek még inkább a hirtelen fellángolt nacionalizmusok kiszolgáltatottjaivá váltak. A vásárhelyi pogrom világhosszá tette: az agresszív román nacionalizmus bevallottan igyekszik lekötni és távozásra késztetni nemzetrészünk leghatékonyabb erőit. Minek következtében kisebbségi társadalmunk szellemi építkezésének módszeres végiggondolása, az analóg történelmi helyzetekből adódó tanulságok levonása, a közösségi létfunkciókat betöltő szervezetek kiépítése sem haladt a szükségleteknek megfelelően.

Ugyancsak a kilencvenes évek elején derült ki: a romániai magyarság zöme lényegében felkészületlenül került a diktatúra összeomlását követő „átmeneti” helyzetbe; újdonsült szellemi/politikai vezetőinek alig volt közéleti tapasztalatuk, sem a bekövetkezett helyzetben gyakorlatilag érvényesíthető, elméletileg kellőképpen megalapozott érdekérvényesítő alternatívájuk. Valójában nem is nagyon lehetett, hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerezhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról. Nem szabad megfeledkezni arról: jóllehet a kilencvenes évektől több tekintetben kedvezőbbre fordult a romániai magyarság sorsa, maga a kisebbségi helyzet továbbra is fennmaradt. Ez az „erdélyi változásokban” megmutatkozó „változatlan-ság” – hogy csak Pomogáts Béla és Sütő András legutóbbi helyzetérzékelésére és helyzettudatosítására utaljak – arra figyelmeztet: az egységesülő Európában a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság élethelyzete változatlanul emberhez méltatlan.

– Miben reménykedhetünk?

– A nemzeti szétfejlődés már a két világháború között elkezdődött, folytatódott a kommunista diktatúra évtizedei idején, de a rendszerváltás után sem szűnt meg (gondoljunk csak 2004. december 5-ére). Az utóbbi évek fejleménye: a) az erdélyi magyar – székelyföldi, partiumi – autonómiakövetelések felerősödése, b) Magyarország támogatáspolitikájának a felerősödése: a státustörvény, a magyar igazolvány, egyszerűsített honosítás. (A folyamat, persze, kiteljesítésre vár.)

A magyar-román kapcsolatok még mindig eléggé ingatagok, általában gazdasági vetületben mondhatóak pozitívnak. Meggyőződésem, hogy az erdélyi magyarságnak sokkal többet kellene tennie azért, hogy törekvéseiről a többségi román lakosságot tájékoztassa (nem csak Erdélyben). Például az autonómiatörekvésekről, a felsőoktatási kérdésekről. Kezdetben az RMDSZ gondoskodott arról, hogy a kolozsvári *Puntea* (Híd) című kiadvánnyal közvetlenül szóljon a román-sághoz. Igen jó szolgálatot tett a marosvásárhelyi kétnyelvű *Provincia*. De em-

líthetném a *Korunk* román, német és angol nyelvű antológiáit is, amelyek referenciaérvényűnek bizonyultak az egyetemi oktatásban.

Amiben előbbre jutottunk, az a szimbolikus térfoglalás, „a közös tulajdonú terület közös megjelölése” (Markó Béla, 2009). A helyi román vezetők mindenütt nagyon óvatosak, ha ez a téma kerül szóba. Azt mondják, „még nem érett meg rá az idő”, és hogy „ez a nacionalisták malmára hajtaná a vizet”. Emil Boc kolozsvári polgármester az ötnyelvű műemléktábláktól is tartott. Aztán kiderült, hogy ezek semmilyen indulatot nem kavartak. Kétségtelen, hogy jelenleg politikailag is jóval kedvezőbbek a körülmények, mint a tizenkét évig tartó „funarióta-időkből”. Az Európa Kulturális Fővárosa címért folyó versengés kedvezőbb légkört teremtett Kolozsváron a szimbolikus térfoglalás tekintetében is. A Funar-korszak apátiájához viszonyítva – amikor szóba sem jöhetett, hogy magyar embernek emléktáblát, netán szobrot állítsanak – sokat oldódott a légkör. Most éppen azt éljük meg, amikor Európát járt fiatal románok és magyarok mozgalmat indítottak azért, hogy az európai szellemiségű város elnevezése újból Kolozsvár–Klausenburg–Cluj lehessen.

Ki gondolhatott volna az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulóján arra, hogy a kolozsvári gálaműsor fénypontjaként elhangzik Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*a? Hogy a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával a Főtéren és a Farkas utcában több ezren meghallgathatják Brahms *Magyar tánc*ait, Liszt *Magyar rapszódia*it vagy az *István, a király* című rockoperát?

– 1990 májusától a *Korunk* szerkesztője vagy, 1991-től szerkesztőségi főtítkára, 1992-től néhány évig a *Korunk*-háttérű Komp-Press Kiadó alapító-igazgatója is... De már 1993 őszétől megtetézi mindezt egyetemi tevékenységed... Nem gondolod, hogy mindez túlvállalás?

– Hát hogy is ne lett volna az?! De ne feledd, hogy ez nem egyéni ambíció kérdése volt. Az intézményteremtés időszakát éltük. Minden itthon maradt emberünkről rendre kiderült, hogy több helyen nélkülözhetetlen. Amikor versenyvizsgával bekerültem az egyetemre, lemondtam a *Korunk*nál betöltött főtítkári állásomról, később a Komp-Press Kiadó vezetését is átadtam másnak. Szerettem tanítani, de az egyetemépítés nem annyira pedagógiai, mint inkább szervezés-technikai jártasságokat kívánt. Ami persze nem volt. Időbe telt, amíg dékán-helyettesként, majd választott dékánként kiismertem magam ebben a közegben. Ahhoz, hogy a Babeş–Bolyain négy szakirányt indíthassak be magyarul. Mindközben az egyetlen biztos szellemi támpontom/háttér a *Korunk* maradt. Azóta az én tanítványaim (doktori végzettjeim) is építik azt a szellemi véderődöt, amit ez a kilencvenéves folyóirat a Kárpát-medencében jelent.

Aniszi Kálmán

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarkakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a *Kapu* folyóirat főszerkesztője.